

Hamvas Béla

Csuang-ce – A tao virágai*

Amikor az öreg Lao-ce látta, hogy a világ körülötte megváltozik, a régi bölcs királyok helyét erőszakos önkényuralkodók foglalják el, a családok felbomlanak, a közösség széthull és az őskor ártatlan békéjét az izgatott tevékenység láza foglalja el, elhagyta házáat, fekete bivalyra ült és nyugat felé indult. Egyetlenegy ember beszélt még vele, a határon szolgálatot teljesítő tiszt. A bölcslet felismerte és arra kérte, ha már az országot elhagyja, amit az életében tanult és tud, írja le. Lao-ce nyolcvanegy verset írt, a könyvet átadta a tisztnek, aztán a határon átlépett és eltűnt. Mondják, hogy ő jelent meg nyugaton Buddhában, Zarathusztrában, Jeremiás prófétában és Püthagorasban. A könyv pedig megmaradt, címe: Tao te king.

1. Ki éri el a taót?

A Tao te king nem Lao-ce személyes filozófiája. Lao-ce császári levéltáros volt, és egész életét az őskor iratai között töltötte. Ott ismerte meg a régi bölcs uralkodókat, a családok virágzását, a közösség egységét és a legfontosabbat: az őskori békét. Ott ismerte meg minden valószínűség szerint az őskori emberek feljegyzéseit, dalait, költeményeit és gondolatait. A Tao te king az öreg levéltáros őskori tudásának kvintesszenciája volt.

A Tao te king nagy szava: tao. Az európai a nagy szavak iránt bizalmatlan. Sok száz év óta megszokta, hogy a nagy szavak mögött nagy hazugságok vannak. Keleten a helyzet egészen más. Ott, amikor az emberiség virágzik, a nagy szavakból az egész nép táplálkozik, amikor a nép lesüllyed, a szó érintetlenül marad, csak egyre kevesebben élnek körülötte. Akik azonban mellettük maradnak, eredeti tisztaságukban őrzik őket. A szó fennmarad, még ha a néptől egyre távolabb és egyre magasabbra kerül is. Amilyen mértékben az emberiség romlik, annál kevesebbek birtokában van, annál hozzáférhetetlenebbül, annál érthetlenebbül áll. Az őskorban a tao az élet közép-

pontjában állt. A lehető legegyszerűbb, legtermészetesebb és legérthetőbb szó volt. Lao-ce korában már magyarázatra szorult. Később egyre többet magyarázták. Egyre érthetlenebb lett, míg a nép elfelejtette, s a kiválasztottak titka lett. A kínai szavak csak igen nehezen fordíthatók; az őskori szavak legtöbbször alig fordítható. A tao őskori kínai szó és teljességgel lefordíthatatlan. Lefordíthatatlan pedig azért, mert a létnek olyan köréből való, amelyből több mint kétezeröttszáz éve kiestünk.

Aki ezt a nagy szót meg akarja érteni, annak a világért sem szabad valamilyen elvont, nehéz, tudós fogalomra gondolni. De aki ezt a szót meg akarja érteni, annak a világért sem szabad valamilyen lapos, közönséges, könnyen érthető dologra gondolni. A tao titka az, hogy nem nehéz és elvont, nem tudós és nem magas, de nem közönséges és lapos, hanem végtelenül egyszerű, hihetetlenül könnyű és elképzelhetetlenül természetes.

Csuang-ce elbeszéli, hogy Jang Csu a taót kereste, de nem találta. Végül szomszédja, akivel Güng Sang Csu tartományban együtt élt, azt tanácsolta, hogy keresse fel Lao-cét. Jang Csu el is ment, és az öreg bölcslet megkereste.

Lao-ce ezzel fogadta: Güng Sang Csu tartományból érkezel?

Jang Csu azt felelte: Igen.

Lao-ce tovább kérdezte: Micsoda sokadalmat cipelsz magaddal?

Jang Csu ijedten maga mögé nézett.

Lao-ce azt kérdezte: Érted mire gondolsz?

Jang Csu fejét lehorgasztotta és elszégyellte magát.

A dolog könnyen érthető. Az öreg Lao-ce békés csendben és égi nyugalomban élt. Kedélye tiszta volt, mint a felhőtlen mennybolt, szíve zavartalan, mint a forrásvíz, szelleme, mint a tükörsima tenger. Amikor a zavarokkal küzdő Jang Csu előtte megjelent, csakugyan olyan lehetett, mintha nyüzsgő piacot hozott volna magával. Gondolatai ugráltak, szíve rendetlenül

vert, szeme zavaros volt, szelleme homályos és tehetetlen. Egészében véve ez az ember tényleg olyan volt, mint a zsidvásár. Ezért kérdezte tőle Lao-ce: Ugyan milyen sokadalmat cipelsz magaddal?

A tao nem maga a csend, a béke, a nyugalom, a bölcsesség, a tisztaság, az egyszerűség. A tao a csendben, nyugalomban, a bölcsességben, a tisztaságban, az egyszerűségben lakik. Maga a tao megfoghatatlan, láthatatlan, taníthatatlan. A taoista gondolkodók műveiben minduntalan visszatérő motívum, ha valamilyik tanítvány azt kérdezi a mestertől, mi a tao, a mester mély hallgatásba merül, mikor a tanítvány figyelmezteti, hogy mit kérdeztél, a másik tanítvány azt válaszolja; hiszen a mester megmondta – a tao: hallgatni. De nemcsak annyi, mint hallgatni, hanem annyi is, mint nem cselekedni, nem gondolkozni, nem törekedni, nem érezni. A tao annyi, mint a földi lét minden, de minden mulandó esetlegességét levetni, a testet, az anyagi természetet, az Ent elhagyni, és a változatlan, örök Nagy Lét békéjét elérni.

Ez a béke mindenekelőtt az őskor békéje. Az az idő, amikor az emberek egész tudása az volt, hogy mint Csuang-ce írja: csendben üldögéltek. De a béke mindenütt ott van. Lao-ce és Csuang-ce becsülik az őskort, de végtelenül megvetik azt az embert, aki semmi egyebet nem tud, mint „az őskorért lelkesedni, és a jelenkort ócsárolni.... Az ilyesmit legjobban a tudósokra hagyni”. A tao minden pillanatban, mindenki számára jelen van, a Lét mindenhol élő valóság. A tao a Lét eredeti, magas, tiszta állapota: a Szellem állapota, még mielőtt a Szellem a teremtést elkezdte. A tao a teltség, a gazdagság, az erők teljessége, az uralom. Ezért volt fontos, hogy az őskori királynak taója legyen, és ezért a Tao te king elsősorban beavatási könyv. A tao bármely emberben, bármely időben, bárhol megvalósítható. Nem a nagy tudósok, nem a hatalmasok, nem a bölcsök valósítják meg.

* Részlet Hamvas Béla Az ősök nagy csarnoka c. kötetéből.

A kézirat szövegét Hamvas Béláné és a Medio Kiadó engedélyével közöljük.

Csuang-ce elbeszéli, hogy egy miniszter gyakran idézte barátját. A király azt kérdezte: Ez volt talán a mestered, hogy oly gyakran idézed? A miniszter válaszolt: Szó sincs róla! Az én mesterem egy szót se szolt.

Aki minden szenvedélyt levetett, aki minden vágyát elhagyta, de nem vár semmit, sem vagyont, sem örömet, sem tudást, aki nem érez többé gyászt, az elérte a taót. Az elérte a létnek azt az őseredeti teljes tisztaságát, amit csak a kicsiny gyermek és az öreg bölcs ismer. Lao-ce neve szóról szóra fordítva tényleg ezt is jelenti: Gyermek mester, Agg gyermek, Bölcs csecsemő. Ártatlan; elfogulatlan, természetes, tiszta, mint a gyermek és nyugodt, kiegyensúlyozott, békés, gazdag, érett, mint a bölcs. A Tao te king a nagy kínai tao-hagyomány alapja. A hagyományt Lao-ce folytatta és Csung-ce építette ki teljesen.

2. Csuang-ce és Kung-ce (Konfuciusz)

Csuang-céről a történetírók följegyezték, hogy páratlanul nagy tudású, de igen szerény és szegény ember volt. Foltos, viseltes ruhában járt, nagy családot tartott el, az uralkodó hercegek ajánlatait azonban, hogy miniszteri széket foglaljon el, minden alkalommal visszautasította. Csuang-ce tudta, hogy a tao az ő korában már hatástalan, és az az ember, aki a tao megvalósítását fontosnak tartja, korszerűtlen. De a taóhoz következetes volt: semmiféle tevékenységbe nem fogott.

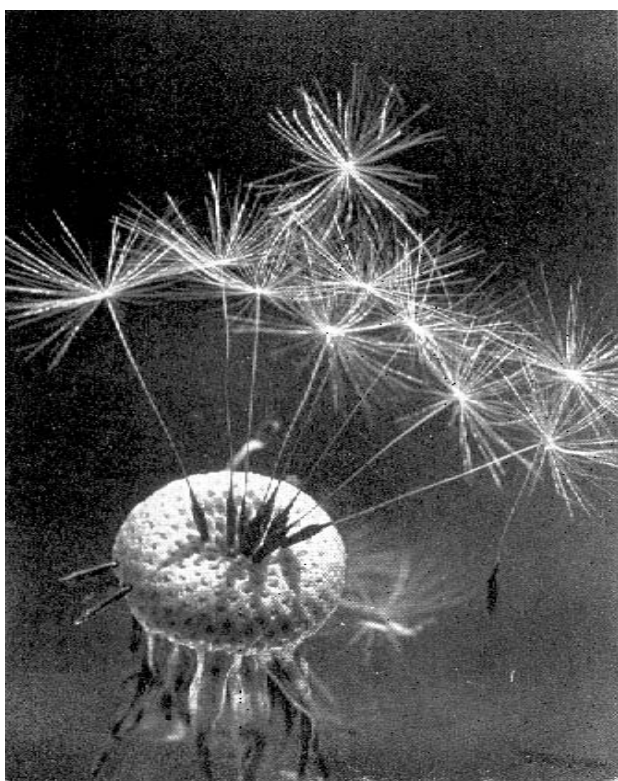
A közeletet akkor már régen Kung-ce tanításai és tanítványai árasztották el. Kung-ce a szeretet és a kötelesség tevékenységét tanította. A tao hívei a tanításon nem győztek eleget gúnyolódni. Lao-ce és Csuang-ce irányításainak egyik fő tárgya a kungcei elvek bírálata, az elvekkel való vita és az elvek elvetése. Tevékenységgel az emberiséget még senki se mentette meg. Miért? Mert éppen a tevékenység az, amely a zavart teremti. Egyetlen helyes magatartás van: „hagyd, hogy az Ég és a Föld erői szabadon kibontakozzanak”. Az embernek a világ rendjébe nem szabad beleavatkozni: nem szabad megkülönböztetni, értékelni, ítélni. Abban a pillanatban, amikor az ember a dolgokat egymástól elválasztja, a jót és a rosszat megkülönbözteti, a világnak önkényes irányt próbál adni. Ezt teszik a szentek. A világot meg akarják javítani. De mit érnek el? Azt, hogy elrontják. Végül kihívják ellentéteiket, a zsványokat. A szent és a zsvány összetartozik. Ahhoz, hogy valaki a világból a zsványokat kiirtsa, az első lépés, hogy kiirtsa a szenteket.

Csuang-ce legelső és legfontosabb témája a tao; második témája a kungcei tanítások bírálata. Fejezeteiben rendszeresen magát Kung-cét állítja szembe néha magával Lao-céval, néha más taoista bölccsel. Ritkábban más konfucianus is szerepel. Az egyik fejezetben Jauról van szó, aki „csepeg” a szeretettől. „Félek, mondja a bíráló, hogy az ő nyomán az emberek nemsokára csupa szeretetből egymást fel fogják falni.... A szeretet és a kötelesség erényeiből csak hazugság fakad.” Csuang-ce ezeket a tevékenkedő, sürgő-forgó embereket nem tudja elviselni. Shunról megvetően mondja, hogy lakóhelyét háromszor változtatta, s minden lakásváltoztatásból egy-egy főváros lett. „Amikor a pusztába vonult, remeteségébe sok ezer család kísért el.” Mindez a tömegnek való, szemfényvesztés, komolytalan, világcsalás. Kung-ce szerepe Csuang-cénél többféle. A fejezetek egy része a kungcei elvek képviselőjét mutatja be, más ré-

sze a tao tanítványát és tanulóját, aki azonban a tanulással nem sokra megy, és végül is megleckéztetik; ismét más része Kung-céről pozitív értelemben beszél – ilyenkor azonban Kung a taót vallja. E fejezetekkel Csuang-ce azt igazolja, ha Kung az igazság mellé áll, akkor neki is a taót kell követnie. E fejezetek közül a legnevezetesebb „Az állam kormányzása” című, amelyben Kung kedves tanítványát, Jen Huit oktatja. Az állam kormányzása negatív feladat; nem a cselekvés – a szív börtje, az ég szolgálata, a tevékenység nélküli szellemi sugárzás.

A tao is, Kung is abból indul ki, hogy az őskori béke és rend felbomlott. Kung azonban ezt úgy akarja helyreállítani, hogy az őskori erényeket tudatosan kiemeli és tevékenyen meg akarja valósítani. Ez az, amit ma politikai módszernek neveznénk. Ez a módszer volt az, amely a történeti korban az egész földön elterjedt. Kung-ce éppen úgy vallotta, mint Görögországban Plátón. Ez a felszínes, hatástalan, sőt a legnagyobb mértékben veszedelmes módszer az, amely merő külsőségekre vonatkozik. Még soha senki politikai módszerekkel semmiféle rendet nem tudott teremteni, csak felfordulást és még nagyobb szükségletet. „Jau a világot szabályozni akarta úgy, hogy vidámabbá akarta tenni. Ha azonban az emberek vidámságukat tudatosan élék, a nyugalom elvész. Kie a világot szabályozni akarta úgy, hogy szomorúvá tette. Ha azonban az emberek szomorúságukat tudatosan élék, az elégedettség elvész.” Jau a szent, Kie a zsvány: Jau a szeretet és a kötelesség útján jár, de okvetlenül kihívja ellentétét, Kiet, aki a kiegészítő zsvány. Akár ettől, akár attól, a világ összhangja felbomlik, a rend megszűnik, az önkényes emberi tevékenységek az örök erők szabályait felfüggesztik és felforgatják. „Így keletkezik a kevélység, a rosszkedv, a becsvágy, a féltékenység. Így jutnak szóhoz a gonosztevők és az erényhősök.”

A világ őskori békéjét helyreállítani csak egyféleképpen lehet. Úgy, ha ember a nem-cselekvésbe, a nemgondolkodásba visszavonul, és az örök égi és földi erők érvényesülését szabadon biztosítja. Mindennemű elv, erény, tevékenység, törvény, szabály, hangsúly, gondolat, megzavarja az ősi rendet. „Az emberi életnek kezd célja lenni ... a fegyverek szóhoz jutnak ... megjelennek az első személyes vélemények... és világszemléletek és filozófiák és különböző társadalmi elméletek ... amit a királyok tettek, a rend érdekében tettek,

de ami belőle származott, az a legnagyobb zavar.” „A tevékenység veszedelmesebb, mint a skorpió marása, mint a ketrecből kiszabadult vadállat”. És ez a tevékenység „megváltoztatta a Nap és a Hold járását ... az évszakok törvényeit ... a világ és a természet életét ... a legkisebb féregig és a kicsinyke legyececskéig”. Mert az emberi tevékenységnek a világra visszaható metafizikai és mágikus hatása van. Megromlik a szív, a kedély, az érzék, az emésztés, a napfény, az eső, a tél hidege, a nyár melege, a növények gyökere a földben és a halak húsa a tengerben. Megrontották a világot. „Az ember arca szégyenben ég, ha erre gondol. Ők azonban a szégyent nem ismerték.”

Ez a különbség a tao és Kung szeleme között. Két szellem soha nem találkozhat. Csuang-ce egyik előde, Mong-ko megkísérelte ugyan a taót Kunggal kiegyeztetni. A tao azonban nem alkuszik. A tao hívei Mong-kót megalkuvó kísérletéért még jobban gúnyolják, mint Kung-cét.

3. Európa:

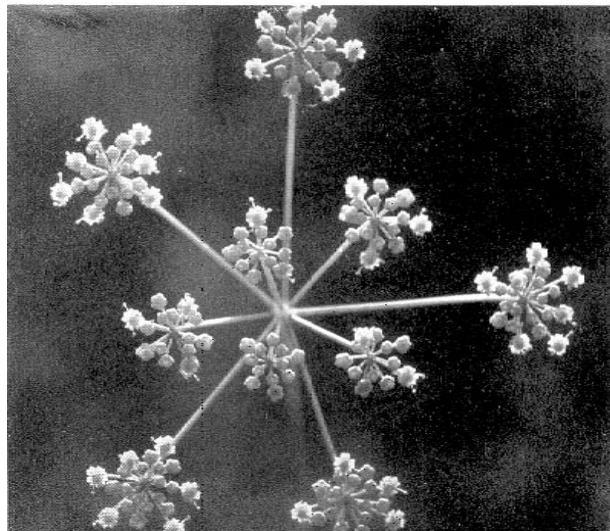
Én, perspektíva, félelem

Az európai ember részéről az őskori Kelet minden művével szemben ugyanaz a nehézség merül fel. Ez a nehézség akadályozza meg az európaiat abban, hogy Kelet művészetét, életjelenségeit, műveit, szellemét és embereit igazán megértse. Az európai attól, amit úgy hívnak, hogy Én, nem tud megszabadulni. A legjellemzőbb eset a modern lélektané; ezt a lélektan azért fejlesztették és ápták, hogy az Én felszámolására megbízható eljárást tudjanak teremteni. Egy idő múlva kitűnt, hogy ez a lélektan nem is a lélekkel, hanem csak az Énnel foglalkozik: nem lélekismeret, hanem Én-ismeret. Az európainak minden lélektani, művészeti, szellemi, közösségi mozzanatában a kiindulópont és középpont ez az Én. Ez az, ami körül az európai ember állandóan forog, és ebből az örökös ön-maga körül való keringésből szabadulni nem tud.

Az őskor és Kelet is tudja, hogy mi az Én, de – ha nem is könnyen, az Ént fel tudja számolni, és középpontjává tudja tenni azt, ami tényleg a világ középpontja: az Ős Teremtő Szellem. Az európai, mert Énjéből kilépni nem tud, ehhez a szellemhez soha nem ér el – kivételek csak a nagy misztikusok, néhány költő és gondolkodó. Éppen, mert az európai soha az eredethez és az alaphoz nem jut el, soha a világot a maga valóságában nem látja és nem is láthatja. Saját Énjében vergődik s innen, ebből az Én-

ből eltorzultan, relatívan és irreálisan lát.

Itt van mindjárt a keleti és őskori művészet minden faja. Legyen az archaikus görög, vagy egyiptomi, hindu, indián, kínai, mindegy. Ezeknek a művészeteknek, mondják Európában csodálkozva, nincs perspektívája. Más szóval és egyszerűen: az őskori és keleti művészetből hiányzik a világban önkényesen fölvetett fiktív pont, amelyből a művész a világot áb-

rázolja – hiányzik az Én. A perspektíva semmi egyéb, mint az a pont, ahonnan a művész a világot látja és ábrázolja, mint Leonardo da Vinci mondja: ez a „bizonyító eljárás”. A perspektíva nem valóság, hanem ugyanaz, ami a filozófiában a dialektika: a személyes Én álláspontjának igazolási és meggyőzősi módszere. Ez az a pont, ahonnan néz, ahonnan a világ olyan, amilyennek bemutatja. A perspektíva az, ahogyan a létet az Én, de csakis az Én, az egyetlen Én, senki más, soha azelőtt, soha azután, csak abban az egyetlen pillanatban látja. Ez a perspektíva azonban az európainál nemcsak a festészetben és a szobrászatban van így, nemcsak mint szubjektivitás, a költészetben és a filozófiában. A perspektíva, vagyis az Én szempontjából való látás bizonyítási eljárása, a gondolkodás, az érzés, a tapasztalat, az élet minden területére kiterjedt. S amiért az európai az Énből perspektívikusan, szubjektíven lát, minden Én külön áll, soha egyetemes látáshoz elérni nem képes. Minden európai látás szükségképpen szubjektív és relatív és individuális. És mint szubjektív és individuális és relatív, a világ, amelyet lát, teljesen hamis. A világ nem olyan, mint amilyennek az európai látja. A dolgok mértéke nem az ember. A dolgok mértéke az egyetemes Világszellem.

A perspektivizmus, vagyis az Én-szemlélet, a szubjektivizmus és az in-

dividualizmus a görög úgynevezett felvilágosodásban és ezzel karöltve a görög klasszikában tűnt fel. Ekkor fogalmazták meg a „dolgok mértéke az ember” tételét. A középkorban ismét eltűnt, mert a keresztény vallásos metafizika ismét egyetemes, Éntelen. De aztán a perspektíva ismét uralkodó szemlélet lett. Ez az individualizmus és szubjektivizmus és relativizmus tulajdonképpen kezdete. Európában az Ént egész világtorzító és világhamisító szellemével és szemléletével a reneszánsz juttatta diadalra. Azóta kering az európai szüntelenül az Énje körül. Azóta szubjektív; azóta látja a világot hamisan, az Én oldaláról, kívülről külső világnak, anyagnak; azóta lett művészete perspektívikus; azóta lett filozófiája önkényes, egyéni, csupán személyes világszemlélet és uralmi eszköz; azóta vesztette el életében az univerzális érzéket s mert

univerzális érzékét elvesztette, vált individuálissá, bontotta fel a közösséget, az államokat, az életrendet és egész szellemi létét.

Nincsen jellemzőbb példa erre, mint az, ami az európai ember létében állandóan lappang, s ami úgy látszik, egész létét aláássa: a félelem. A félelem az ember egzisztenciális létében örök alap: de középponttá akkor lett, amikor a világ összes dolgait elkezdte az Én felé irányítani, vagyis, amikor a világ összes dolgait elkezdte az Énből mint középpontból nézni, és az Énre vonatkoztatni. A félelem lett az emberi egzisztencia perspektívája. Ezen keresztül lehetett belelátni az ember valódi lényébe. Mindazt, ami körülveszi, csak az Én szempontjából és oldaláról, szubjektíven tudta felfogni és átélni, mint olyan valóságot, amely Énjét fenyegeti. Az egész világot szembeállítja Énjével. Nem tud bele-simulni és benne elolvadni, és nem tud egyetemesen és minden ember és lény és dolog közösségében élve látni. Az Én úgy látja, hogy körül van véve nála végtelenül erősebb és hatalmasabb valósággal, s ez az ő létét szüntelenül fenyegeti. E fenyegetettség benne állandó izgalmat és feszültséget kelt és ébreszt és táplál. Gyánakszik, rejtőzik, hazudik, áltat, elbújik, ámít, igyekszik erősebb lenni, hatalmat gyűjt, eszközökkel szereli fel magát, fegyvereket talál ki, trükköket eszel ki, csal, elméleteket ko-

hol. Egyszóval: fél. A félelem az Én-élet egzisztenciális perspektívája. Minden mögött, amit európai az utóbbi ötszáz évben alkotott, tett, gondolt, érzett – egész kevés kivétellel – egyetlen alapmagatartás van: a félelem.

A félelem nem reális. Egyáltalán nincsen irreálisabb, elvetemültebb, ostobább, rövidlátóbb tévedés, mint ebben a félelemben élni. De viszont ahhoz, hogy valaki a félelem alól feloldódjék, először ki kell tudni lépni az Énből. Amíg az Énben van, s amíg mindent az Énre vonatkoztat, s amíg a világ középpontjába Énjét helyezi, addig ha Ausztráliában elsütnek egy puskát, Európában mindenki azt fogja érezni, hogy azt reá sütötték el. Azt fogja érezni, mert szubjektív, és nem is képes másra gondolni, mint arra, hogy mindaz, ami történik, az reá vonatkozik. Minden csillag őt nézi. Minden meteor az ő fejére akar hullani. Miért? Mert a lét minden mozzanatát perspektivikusan, Énjére irányítva, céltudatosan tud csak megérteni és átélni. Mert az irányított lét sajátága nemcsak az, hogy az ember önmagát valamely cél felé irányított lénynek éli meg, hanem az is, hogy a létnek az ember felé irányuló mozzanatai egy pontban futnak össze. Ez a pont az, amit Énnek hívnak, mert az Én az, amely önmagát szüntelenül valamire vonatkoztatja, s amely az egyetemes létet szétszedve, annak egyes részeit az ember felé irányítja. Azt persze, hogy ez az irányítás és vonatkoztatás teljesen hamis és téves és erőszakolt és mesterséges, azt nem is kell külön hangsúlyozni. Eredetileg és a valóságban sem az emberben, sem a világban ilyen személyre irányuló célzatosság és vonatkozás és irány nincs, és soha nem is volt. Mindez fiktív, kényszerképzet, és szélső esetben, mint a hinduk mondják, az örületszerű képzelgés egy neme.

4. Kollektívizmus – univerzalizmus

Újabban az individualizmus e veszélyét észrevették, de amit vele szembehelyeztek, az a kollektívizmus volt. A kollektívizmust egy pillanatra sem szabad összetéveszteni az univerzalizmussal. Az univerzalizmus alapja metafizika, vallás és egyetemes szellem. A kollektívizmus alapja pedig csak a nemzet, a faj, az egyház, és mindig hatalmi, politikai. A kollektívizmus a létnek az az állapota, amikor a közösség már csupa apró Énre esett szét, ezen a bajon pedig úgy akar segíteni, hogy azokat egyetlen nagy Énbe akarja tömöríteni és olvasztani. A kollektívizmus is az

Én-en alapszik, és az Én-fölötti létet, az univerzalizmust ez sem ismeri.

Az őskor, a keleti és a középkori ember ismerte az Én-t, tudta mi a szubjektum, mi a személyes világ-szemlélet, az individuum, a perspektíva. Az emberiség többsége talán benne is élt. A magas, a vezető és az irányadó szellemiség azonban az Én-szemléletet legyőző emberek birtokában volt. Az Én-t legyőző módszerek egyikét, minden bizonnyal egyik leghatásosabbikát, legnagyobbikát és legszebbikét tanította Lao-ce. Ez a Tao te king. Ezt fejlesztette tovább Li-ce és alakította ki teljesen Csuang-ce. Ilyen módszert tanított többet is az őskori Tibet, a hindu Véda, a Szánkhja, a sokféle jóga, ilyen módszerekkel rendelkezett minden őskori vallás Kínától Görögorszáig és Mexikótól Peruig. A módszer első ismertetőjele, hogy metafizikai. A Véda, a tao, Tibet, Irán, India, Egyiptom, Görögország őskori nagy szellemiségei metafizikák. De a kifejezés nem helyes: nem egymástól különböző metafizikákról van szó, hanem azonos alappal rendelkező szellemek egységéről. Tulajdonképpen valamennyi szellemiség azonos. Ez: a metafizika. Ez az őskori hagyomány.

Az természetesen, aki azt hiszi, hogy az európai ember Én-szemlélete s mindaz, ami ezzel jár: szubjektívizmus, individualizmus, relativizmus, irrealizmus, szükségképpen és feloldhatatlanul az európaihoz van kötve, téved. Még csak történeti, vagy lélektani jelenségről sincs szó. A helyzet, amelyben az európai ember van, nem megoldhatatlan. S ha következményei egyre veszélyesebbekké válnak is, a megoldástól mindig csak egyetlen hajszálnyira van. A hajszál néha ezer kilométer, néha százezer fényév, – kinek ahogy. De az utat mindig csak Kelet mutatja és mutathatja meg.

Ez a kis szellemi helyszínrajz érthetőbbé teszi, hogy mi *A tao virágainak* tulajdonképpeni tartalma és célja, és mi volt Csuang-ce szándéka. A szándék szót persze nem szabad európaiasan félremagyarázni. Nem személyes, individuális szándékról van szó. Hiszen éppen ez az. A szándék az, hogy az összes célokat hatályaon kívül helyezze. Csuang-cének, vagyis a tao mesterének fogása az, hogy mindennemű mesterfogást az ablakon kihajít, és az egyedüli aktivitás az benne, hogy az embert visszavezeti őseredeti passzivitásába. A hatás nem a tevékenységben nyilvánkozik meg, hanem a nem-tevékeny intenzív szellemi sugárzásban, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nem tevékenység! Nem aktivitás! Soha és semmi körülmények között semmifé-

le tevékenység és semmiféle aktivitás. A tao mestere művét nem vezetéssel, nem beavatkozással, nem szóval végzi. „Saját létének tökéletességével tökéletessé tudja tenni minden vele érintkező lény életét.” „Az őskor nagy emberei először megerősödtek a taóban, és csak azután ültették el az emberek között.” Az elültetés pedig minden esetben szellemi, vagyis nem cselekvő, nem tevékeny, nem gyakorlati, nem értelmi mű. A tao mesterei az írást is megvetették, sőt az őskori hagyomány feljegyzéseit sem tartották mértékadónak. „A szavaknak a határozott értelem nem ősi tulajdonsága”, a határozott értelmet a szónak csak az irányított, tudatos lét adta.

Csuang-ce egyik fejezetében egy, az udvaron dolgozó bognár kioktatja a hagyomány könyveibe merült, olvasó, tanuló herceget. Amit a feljegyzés őriz, az az őskor nagy emberének csak hulladéka. Az, ami lényeges és az egyetlen lényeges, az közölhetetlen, kimondhatatlan, átadhatatlan. „Mesterségem igazi titkait – mondja a bognár – saját fiamnak sem mondhatom el.” Ez mind csak önkényesen kiragadott részlet a lét egészéből, és a létet meghamisítja, mert úgy tünteti fel, hogy ennek nagyobb jelentősége van, mint a többinek. Pedig nincs. Csak a lét egységének, mint nagy egésznek van jelentősége. „A lét értelme, ha az életnek csak kicsiny és önkényesen kiragadott részleteit nézem, elhomályosodik, a szavak üres szólamokká válnak.” Ez már megkülönböztetés, éppen ezért hamis. Mert: „a megkülönböztetésben mindig van valami megkülönböztethetetlen”. A tao mester a megkülönböztethetetlenben, ebben a közölhetetlenben, ebben a taníthatatlanban – és ezt hiába is próbálná leírni, elmondani, vagy tevékenységében realizálni. A tao megvalósításának és másra való átvitelének egyetlen lehetősége van: az intenzív szellemi sugárzás. Ez az, ami egyedül „saját létének tökéletességével tökéletessé tudja tenni minden vele érintkező lény életét”.

5. Nem sűrög-forog

Ezért fontos a tao az uralkodó király számára; ezért fontos a nép számára. Az uralkodói székben ülő király, aki nem cselekszik, nem folytat tevékenységet, nem sűrög-forog, az vezetheti egyedül a népet a béke, a rend, a világegyetemmel való összhang útján. Ezért fontos minden szellemi ember számára „az őskori béke” – „a gondtalan tétlenség” – a „nem-cselekvés”. Ezért a tökéletes ember olyan, mint „az óriás fa”, amelynek ága görbe, gyökere csomós, levele

keserű, virágja orrfacsaró illatot áraszt – „nem használható” semmiféle célra és szándékra. Elérte a legmagasabbat: van. Nincs belezavarodva holmi világjavító eszmékbe, mint a szent: nincs elvakítva az anyagtól, a vagyontól, a tulajdontól, a gyűjtés szenvedélyétől, mint a zsvány. „Minél mélyebb az emberben a szenvedély, annál sekélyebb az isteni erő.” Annál sekélyebb a tao, a rend, a béke, a nyugalom, a gondtalan tétlenség. Ha az emberen a szenvedély válik úrrá, az isteni erő elhomályosodik, a rend és a béke felbomlik, az értelem megzavarodik. Így aztán az egész földi élet olyan groteszk komédiává lesz, mint amilyen Csuang-ce a „Reggel három, este négy” anekdotájában mesél el. Az öreg majom fiainak szalmakévéket hozott, és azt mondta: Reggel három, este négy. A majmok erre lármát csaptak. Az öreg majom azonban bölcs volt, és így szólt: Jó. Akkor reggel négy, este három. Mire a majmok megnyugodtak és örvendeztek. – A valóságon az egyik kijelentés éppoly kevésbé változtat, mint a másik. Teljesen mindegy, hogy reggel vagy este három, vagy négy. De a kis majmok az egyikre lármát csapnak, a másikra megnyugszanak. Legyen kedvük szerint. A megzavarodott világban így élnek az emberek. Ügyefogyott majmok!

Csuang-ce könyvének szelleme éppen annyira nem Csuang-ce személyes szelleme, ahogy Lao-ce Tao te kingjének szelleme nem Lao-ce személyes szelleme. Csuang-ce a Tao te kingből és a Tao te king a hagyományból merít, tanul és él. A Tao te king az őskor egyetemes hagyománya Indiában, Iránban, Elő-Ázsiában, Egyiptomban, Görögországban teljesen azonos. Csuang-ce könnyebb és közvetlenebb megértéséhez célszerű, ha az ember pillantást vet a görög Hérakleitoszra. Egymásra való úgynevezett hatásról szó sem lehet: a távolság, a népek eltérő volta, az idő ezt kizárja. Ennek ellenére a két gondolkozó között alapvető azonosság van.

Az azonosság csak részben múlik az olyan mondatokon, mint amilyen Csuang-cénél: „ami él, az idő múltán meghal, ami halott, az idő múltán él”. Hérakleitosznál: „a halhatatlan halandó, a halandó halhatatlan, az éli ennek halálát, ez hallja annak életét”. Csak részben múlik ilyen megfeleléseken, mert itt a megfogalmazás hasonlósága megtévesztő. De annyit már ebből az egyetlen mondatból is látni, hogy Csuang-ce és Hérakleitosz számára az élet és a halál változása a megváltoztathatatlan. Az egy és örök lét számára két, csaknem lényegtelen mozzanat, ami csak a személyes élet

oldaláról fontos, a lélek halhatatlan lénye oldaláról azonban nem az. „Ugyanegy bennünk az élő és a halott”, mondja Hérakleitosz. Az élet és a halál ellentét: „de a taóban nincs ellentét – mondja Csuang-ce –, a taóban minden egy”. Hérakleitosz pedig: „a szembenálló összeillik, s az ellentétekből lesz a legszebb összhang” – „az út fel és le ugyanaz” – „egybeillő pár, egész és nem egész, egyező és különböző, összehangzó és széthangzó, mindenből egy és egyből minden”. Ismét Csuang-ce: „A dolgok állapotukat különbözőségükben nyerik el, de állapotuk révén lépnek a múlandóságba. Ami állapoton és múlandóságon túl van, visszatér az Egybe. Nem fejt ki tevékenységet, hanem az egyetemesben megnyugszik.” Hérakleitosz: „Azt kell elfogadni, ami egyetemes” – „a gondolat mindenkiben egyetemes.”

Ilyen módon Csuang-ce fejezeteibe Hérakleitosz mondatai egyszerűen behelyettesíthetőek lennének, és Hérakleitosz töredékes gondolatmenetét Csuang-céből szépen ki lehetne egészíteni. Mindaz, ami a két gondolkozóban fontos és lényeges: a tanítás az univerzális szellem érzékfölötti és ősi egységéről (minden Egy), a lélek örök voltáról, végtelenségéről, a közösség boldogulásáról és alacsonyrendűségéről, az őskori lét békéjéről és a történeti emberiség reménytelen zavaráról, mindez Csuang-cében csaknem szóról szóra fedi Hérakleitoszt és viszont. A hasonlóság még az ellenfelekre is kiterjed: Csuang-ce Kung ellen küzd, a tevékeny erény-

hős ellen: Hérakleitosz ugyanezt teszi Püthagorasszal, aki a „fecsegők őse”.

A két gondolkozónak hasonló történeti helyzete van az őskor küszöbén: mind a kettő erejének és a mai ember számára lemérhetetlen szellemi magasrendűségének teljes bevezetésével a történeti korszak romlását meg akarja állítani azzal, hogy az őskor szellemét feltárja és önmagában még egyszer realizálja. A hasonlóság ebben a helyzetben van és abban, hogy a realizálás, bár sikerült, a történeti folyamatot egyik se tudta megállítani. Mind a ketten korszerűtlenek voltak: a korföltre, történetfölötti, időfölötti, örök, egyetemes, abszolút szellem realizálásának ellenére korszerűtlenek – s miatt bennük az őskori szellem még egyszer utoljára kivirágzott: körülöttük a világ menthetetlenül belezuhant az individuális, relatív, szubjektív, irreális kábaságba, a tevékenységi lázba, a zúrzavarba, ahol az emberiség menthetetlenül a „szentek és zsványok” martaléka lett. Ez Hérakleitosz és Csuang-ce világhelye a történeti kor küszöbén. Ez a Kr.e. hatszáz év körül kezdődő válság, amelynek alakjai Kung-ce, Lao-ce, Li-ce, Csuang-ce, Buddha, Zarathusztra, Jeremiás próféta, Toth, Püthagorasz, Hérakleitosz. Ez az a válság, amely akkor kezdődött, s amelynek mintha minden következménye ma, kétezer ötszáz év múltán vált volna esetlegessé és időszerűvé. És hogy éppen ma vált időszerűvé, ma nincs időszerűbb szerző, mint éppen az említett Buddha, Lao-ce, Kung-ce, Hérakleitosz, Zarathusztra és Csuang-ce.

